

AĞRI'DA YAŞAYAN KARAPAPAK/TEREKEME TÜRKLERİNİN GÖÇ ANLATILARI

Migration Narratives of Karapapak / Terekeme Turks Living in Ağrı

Öğr. Gör. Elif Gizem KARAOĞLU

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

elifkaraoglu@karabuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9144-4229>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 6/2 Ekim/October 2020 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Derleme/İnceleme Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	04.12.2019
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	07.10.2020
Sayfa- <i>Pages</i> : 21-49	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.655052

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

AĞRI'DA YAŞAYAN KARAPAPAK/TEREKEME TÜRKLERİNİN GÖÇ ANLATILARI

Migration Narratives of Karapapak / Terekeme Turks Living in Ağrı

Öğr. Gör. Elif Gizem KARAOĞLU

Öz

Kafkasya, jeopolitik ve stratejik konumu açısından tarih boyunca birçok devletin hâkimiyeti altına almak istediği bölgelerden biri olmuştur. Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında kilit rol üstlenen ve Arap coğrafyacıların Cebelü'l-Elsân (dillerin dağı) diye adlandırdıkları bu bölgeye birçok Türk topluluğu gelmiş ve burayı mesken tutmuşlardır. Bu topluluklardan biri de Karapapak/Terekeme Türkleridir. At üstündeki savaşçı kabiliyetleri ile bilinen Karapapak/Terekeme Türklerinin kadim yurtları Kafkasya'da yer alan Gürcistan'ın Borçalı bölgesidir.

Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası Rus Çarı I. Petro'nun vasiyeti olarak telakki edilmiş ve bu uğurda Ruslar, her türlü plan ve programı yapmışlardır. Bunlardan biri de Kafkasları ele geçirmek ve bu bölgeyi Türklerden arındırmaktır. Bölgedeki söz konusu hâkimiyetlerini 1828 Türkmençay Antlaşması ile tasdikleten Rusya, Kafkaslardan özellikle Gürcistan'ın Borçalı mevkinden binlerce Karapapak/Terekeme Türkünü göç etmeye mecbur kılmıştır. Ardı sıra yaşadıkları göçlerle anavatanlarından çıkarılan Karapapak/Terekeme Türkleri göç yollarında nice dramlar yaşamışlardır.

Ağrı'da yaşayan Karapapak/Terekeme Türklerinin göç anlatılarının derlendiği bu çalışmada sadece göç sırasında yaşananlar anlatılmamış; göç öncesi ve sonrası yaşananlara da değinilmiştir. Çalışmada ayrıca Karapapak/Terekeme ismi hakkındaki görüşlere, topluluğun kökenlerine, yaşadıkları göçlerin tarihî seyrine de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karapapak/Terekeme Türkleri, Kafkasya, Göç Süreçleri, Göç Anlatıları, Ağrı.

Abstract

In terms of its geopolitical and strategic location, the Caucasus has been one of the regions that many states wanted to dominate throughout history. Many Turkish communities came to this region, which Arab geographers call Cebelü'l-Elsân (mountain of languages), which plays a key role between Asia, Europe and Africa and are settled here One of these communities is Karapapak / Terekeme Turks. The ancient homeland of the Karapapak / Terekeme Turks, known for their warrior abilities on horseback, is the Borçalı region of Georgia located in the Caucasus.

Russia's policy of landing in the warm seas was considered as the will of the Russian Tsar Peter I, and for this reason, the Russians made all kinds of plans and programs. One of them is to capture the Caucasus and cleanse this region from Turks. Having affirmed their sovereignty in the region with the 1828 Turkmençay Treaty, Russia forced thousands of Karapapak / Terekeme Turks to migrate from the Caucasus, especially from the Borçalı location of Georgia. The Karapapak / Terekeme Turks,

who were expelled from their homeland with their successive migration, experienced many tragedies on their migration routes.

In this study, where the migration narratives of Karapapak / Terekeme Turks living in Ağrı were compiled, not only what happened during the migration was described; The experiences before and after migration are also mentioned. The study also included the opinions about the name Karapapak / Terekeme, the origins of the community and the historical course of the migrations they lived.

Keywords: Karapapak/Terekeme Turks, Caucasus, Migration Processes, Migration Narratives, Ağrı.

Giriş

Kökenleri çok eskilere dayanan, birçok Türk boyu ile akrabalığı ilişkilendirilen, günümüzde Türkiye ve Kafkasya başta olmak üzere Azerbaycan, İran, Gürcistan, Ermenistan gibi ülkelerde yaşayan Karapapak/Terekeme Türkleri, tarihin güçlü milletlerinden olan Türk milletinin bir parçasıdır. Karapapak/Terekeme Türklerinin isimleri, kökenleri, yaşadıkları coğrafya, göçleri, ağızları ile ilgili birçok kıymetli çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan yola çıkarak Karapapak/Terekeme Türkleri hakkında tozlu bilgiler aydınlığa kavuşmaktadır. Karapapak/Terekeme Türklerinin kadim yurtları Kafkasya topraklarıdır. Kafkasya bölgesi, jeopolitik ve stratejik konumundan ötürü tarih boyunca birçok devletin hâkimiyet altına almak istediği bölgelerden biri olmuştur. Çeşitli mücadelelerin yaşandığı bu coğrafyada; cesur kimlikleri, savaşçı kabiliyetleri ile bilinen Karapapak/Terekeme Türkleri de bulunmaktaydı. Bu topluluk, bilhassa Rusya'nın devlet politikası olan sıcak denizlere inme projesi ve bu projenin tezahürü olan Kafkasları ele geçirme, bölgeyi Türklerden arındırma amaçlarından ötürü öz vatanlarına garip kalmış, göç etmeye maruz bırakılmışlardır. Kimisi zorunlu kimisi gönüllü olan göçler (gönüllü olanlarda da mecburiyet bulunmaktadır) sonucunda Anadolu'ya ayak basan Karapapak/Terekeme Türklerinin yerleşim yerlerinden biri de Ağrı ili ve ilçeleri olmuştur. Yine dönemin siyasî şartları gereği birden fazla göç yaşayan Karapapak/Terekeme Türklerinin göç anlatıları nesilden nesile aktararak günümüze kadar gelmiş ve tarafımızca yapılan çalışma neticesinde bu bölgedeki anlatılar derlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın derleme metodu, görüşme yöntemi olarak belirlenmiştir. Nüfusça yoğunlukları bilinen merkez köyleri ve ilçelerine gidilmiş; kaynak kişiler ile soru-cevap şeklinde ses kaydı alınarak görüşme yapılmıştır. İlaveten Ağrı'nın yerel kurumlarında bulunan yazılı kaynaklara müracaat edilmiş, konuyla ilgili ulaşılabilen birçok makale, kitap, bildiri vb. çalışmalar incelenmiş ve aktarılmaya çalışılmıştır.

Karapapak/Terekeme Adı Hakkında Görüşler

Van Gölü'nün kuzeyinden Kafkasya'ya kadar uzanan coğrafyada yaşayan Karapapak/Terekeme Türklerinin isimlerinin menşei hakkında yazılı ve sözlü kaynaklarda çeşitli görüşler mevcuttur. Bu bölümde önce yazılı kaynaklardaki bilgilere yer verilecek, sonrasında sözlü kaynakların düşünceleri değerlendirilecektir.

Karapapak

Birinci görüşe göre Rusça Sözlük'te kalpak yahut papak, şapka demektir. Karapapak terimi bu halkın siyah şapka giymeleri dolayısıyla ortaya çıkmıştır. Türkler arasında kalpak ve papak giymenin oldukça yaygın olduğu bilinmektedir (Yılmaz, 2015: 165). İkinci görüşe göre Karapapak adının ortaya çıkışı 1503'te Şah İsmail'in Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın torunu Elvend İbn Yusuf'u yenmesiyle birlikte Şiiliği resmî ideoloji olarak kabul ettiği döneme rastlamaktadır. Karapapaklar, Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın on iki imama atfen müritlerine giydirdiği on iki dilimli "Taç" adlı kıvılcı kavuğa karşı çıkarak Dağıstan'da yerleşik "Karabörklü" adıyla anılan Kıpçak/Kuman-Komuk boyu gibi Sünniliklerini belirtmek üzere "karapapak" giymeye başlamışlar ve "Resm-i Sünni" adlı vergiyi vermişlerdir (Tanrıverdi, 2009: 1-2).

Terekeme

Terekeme ismi ile ilgili görüşler Karapapak ismi ile ilgili görüşlerden daha fazladır. Çünkü papak genel geçer yargıda başa takılan bir şapkadır ama Terekeme ismi hem Arapçada hem Türkçede anlam olarak yer bulan bir isimdir. Terekeme adının Türkmen kelimesi ile ilgili olduğu, Türkmen kelimesinin çoğulu olan Terâkime'den geldiği (Güneş, 2013: 31), göçerliği temsilen "Terk-i Mekân'dan" bozma ya da Arapça "toplanma, yığılma" anlamına gelen "terakümden" bozma olabileceği, Kumukların hayvancılık/tarımla uğraşanlarına denilen "Terekme" sözcüğünün zamanla "Terekeme'ye" dönüştüğü, Mekke'den kovulma anlamına gelen "Terk-i Mekke'den" geldiği, Terekeme sözcüğünün Arapça kökenli "Türkmenler" anlamına gelen "Terakime" sözcüğünün Türkçe dil yapısına uygun olarak "Terekeme'ye" dönüştüğü (Çiftçi, 2015: 28-29) Terekeme ismi ile ilgili görüşlerdendir. Görüşlerden bir diğeri de şöyledir; Terekemelerin kendi aralarındaki rivayetlere göre de bu ismi "eski vatanlarını terk ettikleri" için almışlardır. Eskiden Terekemelerin ataları Kuzey Kafkasya'da bulunan Terek Irmağı çevresinde yaşadıklarından Terekeme terimi ile Terek Irmağı arasında bir bağlantı düşünülebilir. Buna göre Terekemelerin ataları Terek Irmağı

çevresinde yaşarlarken bazı sebeplerden dolayı buraları terk etmişler ve Gürcistan ile Türkiye'ye yerleşmişlerdir. Gürcistan ve Türkiye'ye geldiklerinde diğer yerli toplumlar onları Terekeme olarak adlandırmışlardır. Yani Terekeme terimini “yurtlarını terk edenler” anlamında kullanmışlardır (Kemaloğlu, 2012: 57). Bir diğer farklı bakış açısı da Terekeme kelimesinin yapı olarak Türkmen sözünün Arapça çoğul şekli olan Terâkime'nin halk ağzıyla söyleniş biçimi olduğudur (Kafkasyalı, 2012: 272).

Bu isimlendirmelerle birlikte, taranan çalışmalarda değinilen bir isimlendirme daha olmuştur. Fahrettin Kırzioğlu'na göre; XVI.-XVII. yüzyıl Osmanlı-İran savaşlarında Şirvan sipahilerinin akraba ve askerileri olan Lezgi ve Karabörklüler, Sünni Osmanlıların yanında savaşmıştır. Adı geçen Karabörklüler sonradan Karapapak adıyla anılmıştır. Safeviler devrinde bazılarının Şii olup önce İranlıları, sonra Sünni olup Osmanlıları tutmaları sebebiyle Şiiiler tarafından Dönük (veya Dönek) adı verilmiştir. Faruk Sümer de bu ismin verilmesindeki etkenin bunların eski yurtlarına dönmeleri yüzünden olduğunu ifade eder (Tozlu, 2005: 87).

Bu bilgiler ışığında genel bir yargıya varacak olursak Karapapak terimi, başlarına taktıkları şapkadan dolayı verilen bir isimdir. Terekeme terimi ise buldukları yerden ayrıldıkları, göçer durumda oldukları için verilen bir isimdir. Günümüzde Karapapak terimi, bu topluluk için kullanılan en kapsayıcı isimlendirmedir.

Görüşmelerdeki bilgilerin aktarılması bilimsel realiteler dışında fikirselsel zenginlikler açısından önem arz eder. Göç eden topluluk kültürlerini nesiller arası yolculukla aktardığı için şimdiki neslin cevapları bize farklı kapıların açılacağını da gösterir. Görüşmelerde, Karapapak ve Terekemelerin ayrı olduğunu düşünenler olduğu gibi aynı olduğunu da ifade edenler olmuştur.

Görüşmelerde mezhepsel farklılıklar, Karapapak ve Terekeme isminin farklılaşmasındaki etkenlerden biri olarak tespit edilmiştir. Örneğin, Eleşkirt Remikan köyünden Kemal Bey, “Karapapak ve Terekeme aynı mı?” sorusuna; aynı olduklarını fakat bazı farklılıklarının olduğu cevabını vermiştir. Azerbaycan'dan gelen Karapapakların ibadetlerde Caferi ve Şia'ya daha yakın olduklarını ve şivelerinin de farklı olduğunu belirtmiştir (K18, 2018). Mengeser köyünden Zübeyit Bey, farklılıklarının mezhep olduğunu vurgulayanlardan olmuştur. Terekemelerin İğdır'da yaşadıklarını, ibadet şekillerinin farklı olduğunu (el açık namaz kılmaları ve oruç tutmamaları) ve onlara Acem dediklerini belirtmiştir (K6, 2018). Mengeser köyünden Muhtar Bey de Terekemelerin Acem, kendilerinin Karapapak olduklarını;

konuşmalarının aynı ama peygamber olarak onların Hz. Ali'yi kabul ettiklerini belirtmiştir (K3, 2018).

Coğrafya ayrımı da isimlerin farklılaşmasındaki etkenlerden bir diğeridir. Örneğin, Gülesor köyünden Mecit Bey Karapapak ve Terekemelerin iç içe yaşadıklarını, aynı kökten geldiklerini ama Karapapakların daha çok Batı Kafkaslar, yani Şeyh Şamil taraftarlarının milleti olduklarını; Terekemelerin İran bölgesine özellikle Nahçıvan'a yakın olduklarını, Ardahan'ın tamamen Terekemelerin yaşadıkları yer olduğunu belirtmiştir (K8, 2018).

Hem coğrafya hem de giyimlerinden ötürü isimlendirmenin farklı olduğunu da Küpkıran köyünden Galip Bey, bize nakletmiştir. Terekemelerin, Terek Gölü çevresinde yaşadıklarından, Karapapakların da uzun kara papak taktıklarından ötürü bu ismi aldıklarını belirtmiştir (K14, 2018).

Bu fikirlerin yanı sıra Karapapakların ve Terekemelerin aynı olduğunu da düşünenler olmuştur. Mengeser köyünden İsmail Bey, iki topluluğun aynı olduğunu, mezheplerinde de bir farklılık olmadığını düşünenlerdendir (K1, 2018).

Karapapakların/Terekemelerin Kökeni, Tarihi ve Anadolu'ya Göçü

Karapapaklar ya da diğer adıyla Terekemeler ile ilgili birçok çalışma (tezler, makaleler, kitaplar) yapılmıştır. Bu çalışmalar, topluluğun geçmişine ve geleceğine ışık tutacak niteliktedirler. Bu ışık sadece Karapapakları/Terekemeleri aydınlatmamakta; diğer Türk toplulukları ile ilgili bilgilerin netliğe kavuşması açısından da önem arz etmektedir.

Bu bölümde Fahrettin Kırzioğlu, Ali Kafkasyalı, Salih Yılmaz, Semra Alyılmaz gibi bilim insanlarının çalışmalarından faydalanılmıştır. Bu çalışmaların dışında da kaynaklar incelenmiş ve bir elekten geçirilmiştir. Bunların sonucunda elde edilen bilgiler sunulacaktır.

Karapapakların/Terekemelerin Kökeni

Karapapakların/Terekemelerin kökenleri birçok Türk topluluğu ile ilişkilendirilmektedir. Sakaların, Hazarların, Kazakların, Peçeneklerin ve Kıpçakların; Karapapaklar/Terekemeler ile akraba oldukları yönünde çalışmalar mevcuttur. Bunların dışında Ayrumlu/Ayrumlu aşiretinden geldikleri de söz konusudur. Hatta bu aşiretten gelmeleri Osmanlı Devleti ve İran arasında bazı çekişmelere neden olmuş, her iki devlet de bu topluluğun kendilerinin vatandaşı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Karapapakların/Terekemelerin kökenine dair bilgiler şöyledir:

Araştırmacıların bir kısmı, Karapapakların Kuman-Kıpçak ve Bulgar Hazar Türklerinin bir kolu olduğunu ve Hazar kağanlarına kız veren en itibarlı Kıpçak

boylarından birini teşkil ettiğini; bir kısmı, Karapapakların/Terekemelerin Hun, Sabir ve Oğuz olmayan kollardan meydana geldiğini; bir kısmı Aral bölgesindeki Karakalpakların bir kolunu teşkil ettiklerini ve esas itibarıyla Kıpçak olduklarını; bir kısmı ise Karapapak ve Terekemelerin iki ayrı Türk boyu olduklarını, Türkmenlerle Kıpçakların birleşmesinden oluştuklarını ve geride kalan bin yılı aşkın süre içerisinde aynileştiklerini ileri sürmektedirler (Alyılmaz, 2015: 179).

Salih Yılmaz, bu konudaki makalesinde konuyu daha da genişleterek tarihi olaylara bağlar. Yılmaz, Karapapakları/Terekemeleri Sakalarla ilişkilendirir. Sakaların soyundan gelen Arşaklılar sülalesi Kral II. Mitridat Dönemi'nde Azerbaycan ve Gürcistan'ı topraklarına dâhil ettiğini, Horasan ve Kafkasya'ya geldiklerinde Türkler ve Araplarla münasebetleri neticesinde hem Türkleşip hem de Müslüman olduklarını; günümüzde yaşayan Karapapakların bünyesinde bu Saka boylarının bulunduğunu ifade eder. Yılmaz ayrıca, Karapapakların Hazarlar ile akraba olduğunu; Hazarların Azerbaycan ve Gürcistan'a göç edip orada kaldıklarını, belli süre sonra da Hazar ifadesinin bunlar arasında kaybolduğunu, Hazarların Kabar ve Boruçoğlu olmak üzere iki önemli kabilesinin olduğunu da ekler. Burada Boruçoğlu kabilesi önemlidir çünkü bunlar Bizans kaynaklarında Barsula olarak geçer (Yılmaz, 2015: 168). Bu konuda Fahrettin Kırzioğlu'nun makalesinde Zeki Velidi Togan'ın Boruçoğlu hakkındaki bilgilerinden bahsetmek elzemdir:

Togan, Arap kaynaklarında, "Edil-Bulgarları ile Khazarlar'ın mühim bir boyu sıfatıyla Barsula, Al-Borşaliye yahut Al-Borsul adını verdikleri bir kabileyi" andıklarını; Bizans kaynaklarında bu adın, Barselia ve Barsla'lar biçiminde yazılıp; "Edil-Bulgarları rivayetlerinde Baraç ve Kıpçak kabile adlarında Boroç-oğlu şeklinde yazılan isimlerin de, aynı kabilenin adı olduğu tahakkuk etmiştir." diyor ve "Orta-Kür ırmağı sağında, eski Gogaren ülkesinin doğu kısmında, kendi adları ile Borçalı tesmiye olunan sancakta Borçalılar adıyla yaşamakta" olan kolun, "Kafkasya güneyine, eski Khazarlar zamanında geçmiş göründüklerini; Khorenli'de "Barsil'k" (Barsil'ler) denilen bu kavmin, İbn Khurdadbeh'te anılan, "Khazar denizi batısında bir yerde Sasaniler'e tabi Bor(u)can isminde bir Melik'in" adının, İran dilince Boruç'un (Boruç'ân diye) "cemi' olduğunu zannediyorum" diyor ki, pek doğrudur (Kırzioğlu, 1972: 3).

Yılmaz, Karapapakların Peçenekler ile akrabalığından da söz eder. Peçeneklerin sekiz uruğundan ilk üçü olan Ertim, Çur ve Yula asil oldukları için "Kangar" olarak adlandırılmışlar; bu boylar Kafkasya ile Karadeniz'in kuzeyine göç etmişlerdir. Günümüzde Kars, İğdır, Çıldır ve Arpaçay Kangar ismine rastlanmaktadır. Aynı makalede Yılmaz, Karapapakların Kıpçaklarla olan bağına da ağız özelliklerinden hareketle ilişkilendirir (Yılmaz, 2015: 169).

Karapapakların Kıpçaklar ile akraba olduklarına dair farklı bir bakış açısı da şöyledir:

Eski Karabörk tayfasının ortaya çıkış tarihi çeşitli kaynaklarda farklı şekillerde izah edilmektedir. XI. yüzyılda İrtiş Irmağı sahillerinde yaşayan Kıpçaklar batıya doğru hareket ederek önlere çıkan Peçenekleri yenmiştir. Peçeneklerin cüzlerinden olan Verende, Gov ve Tuba adlı tayfa/aşiretler, Kıpçakların terkiğine dâhil olmuş ve bu tarihten sonra Kıpçakların Karabörk kolu olarak anılmaya başlamıştır. XII. yüzyılın ortalarına ait 1146 tarihli Rus kaynaklarında bu gruplar için “Çerniy Klobuk” (Kara+Papak= Karapapak) adı geçmektedir. Kalpak/ papak anlamına gelen “Klobuk” kelimesi, Türkçe olmalıdır. Azerbaycan’da, özellikle Şirvan bölgesinde, Karabörk tayfası XVI. yüzyılda güçlü ve savaşçı tayfalardan biri olarak tanınmaktaydı (Albayrak, 2012: 437).

Karapapakların Kazaklar ile akrabalığı da şu şekilde açıklanır:

Kazak sözü, M. H. Veliyev’in kaydettiği gibi, Kıpçak kökenli Türk boy adını aksettirmektedir. Bir dizi kaynakta Kazak adlı boyun ilk orta asırlarda Kuzey Kafkasya’daki Kuban düzlüklerinde, ayrıca “Deşt-i Kıpçak”ta yaşadıkları ifade edilmektedir. İvan Şopen ve M.H. Veliyev’e göre, Kazakların bir bölümü Gürcü Çarı II. Georg’a (1072-1089) savaşçı güçleriyle yardım etmek amacıyla Doğu Gürcistan’a gelmiş ve ardından buranın muhtelif mıntıklarına yerleşmişlerdir. İlya Petruşevski’nin eserinden anlaşıldığı üzere, XVI. yüzyıldan itibaren Kazaklar, Kızılbaş tayfalarından biri olarak kabul edilmiştir. Verilen bilgilere göre, XIX. yüzyılın ortalarında bu eski ve tanınmış Türk tayfası; Karapapaklı, Büyük Çoban Kara, Saraşlı/ Saraçlı, Demircili, Gafarlı, Caferli, Karabağlı, Eli-Şerurlu, Kerimbeyli, Gödekli, Cam-Millî, Şeyhler, Çakırlı, Kerkibaşlı, Ayrımlı, Muğanlı, Şahidli, Kara-Koyunlu, Kengerli tire/cemaatlerine bölünmüştür. Bugün bile isimleri zikredilen tire/cemaatler tarafından oluşturulan yerleşim birimleri ve yer adları Kafkasya Azerbaycan’ı, Türkiye ve Güney Azerbaycan’da varlıklarını sürdürmektedir (Albayrak, 2012: 437).

Karapapakların/Terekemelerin kökenleri hakkında birçok farklı görüş olsa da bu kavmin savaşçılıkları, hürriyetlerine düşkünlükleri ve vatanperver olmaları sebebiyle Türk dünyasının bir parçası olduğu su götürmez bir gerçektir.

Tarihî Dönemlerde Karapapaklar/Terekemeler

Tarihte Kafkasya, jeopolitik konumu nedeniyle her daim devletlerin odak noktasında olmuştur. Bu bölgeye Türk topluluklarının gelmesi milattan önceki dönemlere kadar dayandırılmaktadır. En eski Gürcü kaynaklarından Moksevai Kartlisa salnamesinde, M.Ö. 330’da Makedonyalı İskender’in Gürcistan taraflarındaki askerî harekâtlarında Bun Türkleriyle karşılaştığı ve onlarla savaşmayı göze alamayarak çekildiği yazılır. “Bun”un kelime anlamı ‘asıl yerli’ demektir (Bilim adamı Nikolay Marr bu anlamı belirtmiştir). Bu

bölgede ayrıca Kıpçak, Hazar ve Sabirlerin de varlığından söz edilmekte ve bölgedeki Türk mevcudiyetinin eskiliğine ve köklülüğüne vurgu yapılmaktadır (Memmedli ve Memmedova, 2009: 12).

Karapapaklar/Terekeme Türklerinin tarih sahnesine çıkışlarıyla ilgili dikkate değer bir değerlendirme şöyledir:

Karapapakların mensup olduğu Türk boyu Kıpçaklar, Kafkasya'nın Daryal ve Derbend geçitlerinden aşarak Kafkaslara inmişlerdir. Daryal'dan geçen Kıpçaklar, Kazak, Borçalı, Sıgrak ve Zagatala bölgelerine; Derbend'den geçenler ise Azerbaycan'ın orta bölgelerine yerleşmişlerdir. Azerbaycan'ın Kazak şehrinin Karapapak köyü ile Gökçay'ın Karabörklü köyünün bu tayfalar tarafından kurulduğu kabul edilir. Karapapakların en kadim yurtlarından biri olan Gürcistan'daki Borçalı bölgesi ile Kıpçak tayfalarından Burçoğlu/Borçoğlu tayfasının adındaki benzerlik de tesadüfi olmasa gerek. Togan, Kıpçaklardan 16 kadar büyük uruğun bulunduğunu ve bunlardan birinin Kara Börklü adını taşıdığını, ayrıca Borçoğlu veya Borocoğlu diye bahsi geçen Türklerin bu bölgeye adlarını veren Borçalılar olduğunu bildirir. Ermeni müelliflerden Abbas Katina ve ondan naklen Musa Horen de 197-216 yıllarında Borçalı Türklerinin Dağıstan'da oturduklarını daha sonra aşağılara indiklerini bildirir. Karapapaklar, zamanla bugünkü İran coğrafyasının içlerine yayılırlar. Hatta Zagros yaylalarında yaşayan Kaşkaylar arasında bulunan ve bir kısmı Moğollarla birlikte Doğu Avrupa seferine giden Külah-ı siyah adlı tayfa ile Güney Azerbaycan'ın Meşkin çevresindeki Gön Papaklar ve Fars eyaletinde Baharlu Türkleri arasında yaşayan Külah-ı pusti'lerin de Borçoğlu/Karapapak Türkleri olduğu ileri sürülmektedir (Kafkasyalı, 2012: 273).

Karapapak/Terekeme Türkleri sırayla; Selçukluların, Harzemşahların, Altın Orda Devleti'nin egemenlikleri altında hayatlarını sürdürmüşler ve her dönemde de devletlerine bağlılıklarıyla dikkat çekmişlerdir (Çiftçi, 2015: 36-39). Karapapakların tarihine ilişkin bilgilerin netliğine dair Selahattin Tozlu şu açıklamaları yapmıştır:

Karapapaklar, ilkin Orta Asya ve Hazar Denizi civarlarında yaşamış olmakla birlikte; sonra Rus, Acem ve Türk devletlerine dağılmışlardı. Bu açıdan Rusya, İran ve Türkiye tarihinde mühim bir yerleri vardır. Ama onlara ait kayıtlar 16. asırdan itibaren netlik kazanmıştır (Tozlu, 2005: 86).

Karapapak/Terekeme Türklerinin Anadolu'ya Göçleri

16. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti-İran arasındaki savaşlarda ve anlaşmalarda birçok mağduriyet yaşayan ve sıkıntı çeken bu topluluk, 19. yüzyılın başlarından itibaren Rusların Kafkasya'daki Gürcistan bölgesine egemen olmasıyla aleyhlerinde

hazırlanan planlar neticesinde bu bölgeden uzaklaştırılmak istenmiş ve binlerce Karapapak/Terekeme Türkü öz topraklarına yabancı kalmıştır.

Borçalı bölgesinden yapılan Osmanlı ülkesine göçler (sürgün ve kovma şeklinde olanlar) daha çok 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde olmuştur. Başlıca göç dönemleri şunlardır: 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı Dönemi, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı Dönemi, 1853-1856 Kırım Harbi Dönemi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Dönemi, 1904-1906 Borçalı'da Ermeni-Müslüman (Türk) Çatışması Dönemi, 1918-1920 Güney Kafkas'ta Bağımsız Cumhuriyetler Dönemi, 1921-1924 Gürcistan'ın Sovyetlerce İstilâsı Dönemi, 1930-1931 Sovyetlerde Kolektifleşme (Kolhoz) Dönemi (Memmedli ve Memmedova, 2009: 14).

20. yüzyılın ortalarına kadar göç sürecini yaşayan Karapapak/Terekeme Türklerinin günümüzde yaşadıkları yerler; Gürcistan, Azerbaycan, İran, Ermenistan, Kazakistan, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Özbekistan, Kırgızistan, Türkiye ve Afganistan'dır (Kemaloğlu, 61:75).

Türkiye'de yaşayan Karapapak/Terekeme Türklerinin bir bölümü - özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Türkiye'ye göç etmek zorunda kalanlar- bugün Ardahan, Kars, Ağrı, Sivas, Amasya, Tokat gibi şehirlere yerleşmiştir. Türkiye'de genelde "Karapapak" veya "Terekeme" olarak bilinmesine rağmen Tokat'ın Zile İlçesinde "Papaklılar" ve Amasya'da, Şirvan'ın Rus işgaline uğraması üzerine buradan geldikleri için bölge halkı tarafından "Şirvanlılar" olarak bilinirler. Amasya'ya Şirvan'dan Şeyh İsmail Siraceddin Efendi müritleri ve hane halkıyla gelerek yerleşmiştir (Çiftçi, 2015: 52).

Ağrı'da Yaşayan Karapapak/Terekeme Türklerinin Göç Sebepleri ve Göç Anlatıları

Ağrı, yüzyıllardan beri geçit yeri olması sebebiyle birçok göçmen kavmin geçiş noktası olmuştur. Karapapakların/Terekemelerin Anadolu'nun giriş kapısı olarak nitelendirilen Ağrı'ya, görüşülen kaynak kişilerden elde ettiğimiz bilgilere göre göçleri (Türkmençay Antlaşması ile Kars, Ardahan, Iğdır bölgelerine gelen Karapapakların/Terekemelerin) 93 Harbi yıllarında olmuş, farklı dönemlerde gelen göçlerle birlikte en son göç; 1930'larda yaşanmıştır. Karapapak/Terekeme Türklerinin öncelikle Kars-Ardahan-Iğdır bölgelerine göç etmelerindeki en büyük sebep Rusya'nın Kafkasya bölgesini ele geçirmek istemesi ve bölgeyi Türklere arındırma politikası ile ilgilidir. Bu bölgelerden Ağrı'ya göç etmelerinde de, Rus Harbi'nin patlak vermesi ile bölgede Rusların egemenliğinde yaşamak istememeleri etken olmuştur. 1930'larda yaşanan göçün sebebi ise Rusya'nın Türklere uyguladığı

politikanın ağır şartlarıdır. Bu göç dalgalarıyla gelip yerleşen Karapapak/Terekeme Türklerinin yerleşim yerleri şöyledir: Ağrı il merkezi ve Yekmal, Hacıhano, Dambat, Yoncalı, Küpkıran, Mengeser, Gülesor, Keşiş, Sofyan, Gerger, Demizhan, Birikan, Aşağı Gündeperi, Yukarı Gündeperi köyleri. Eleşkirt: Remikan, Hanzır, Molla Süleyman, Mardo, Hoşyan, Çeli, Çilikan (Haylaz), Salmanın Hanı köyleri. Tutak: Esmer, Bayındır, Şeyh Zilan, Sincan, Musik, Tezeköy, Aşağı Komik, Ohan, Suvar, Hanik, Sevik, Yukarı Derik, Molla Şemdin, Yukarı Dadıkan, Gültepe, Palandöken köyleri (Yılmaz, 2006: 424).

Çalışmanın ana unsuru olan göç anlatılarının ne olduğu ve neden önemli olduğuna dair Yapıcı, önemli açıklamalarda bulunmuştur.

Göç anlatıları, insanların bireysel ya da toplu olarak bir yerden başka bir yere göç etme deneyimlerini anlatan hikâyelerdir. Bu anlatılar göç olayları ile ilgili oldukça kapsamlı ve ayrıntılı bilgileri içerirler. Ancak bu anlatıları içerdikleri bilgi açısından değerli kılan en önemli özellik, bu anlatılarda göçün gerçekleşen bir olay olarak değil kişisel bir subjektivite çerçevesinde yaşanan bir deneyim olarak anlatılmasıdır. Göç anlatıları, göç olgusunu araştıran özellikle göçün niteliksel çerçevesinde açıklamayı hedefleyen pek çok araştırmacı için oldukça ayrıntılı ve dikkat çekici bilgiler içeren önemli kaynaklardır. Ancak bu anlatıların önemi, yalnızca araştırmacılar açısından değerli bilgiler içermelerinden kaynaklanmaz; bu anlatılar, onları derlemek isteyen kişilerin olması sebebiyle ortaya çıkan ürünler ya da metinler değildir. Göç anlatıları, göçmen topluluklarının sözlü anlatı geleneğini oluşturan ve göçmenler açısından büyük bir öneme, anlama ve işleve sahip kültürel ürünlerdir. Dolayısıyla bu anlatılar, yalnızca derlendikleri zaman varlık ya da işlev kazanan metinler değil; göçmen topluluklarının yaşantısı içinde zaten gerçekliğe ve işleve sahip olan ürünlerdir (Yapıcı, 2008: 82-83).

Göç sürecinin sebepleri ve bu süreçte yaşananlara dair anlatıları derlemek üzere, Ağrı yöresinde yaşayan Karapapak/Terekeme Türkleri ile görüşmeler yapılmış ve ses kayıtları alınmıştır. Bu bölümde göçler sıralanacak, tarihsel veriler ışığında anlatılara yer verilecektir.

1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması'ndan sonra, Karapapak/Terekeme Türklerinin bir bölümü Kars'a, bir bölümü de Güney Azerbaycan'ın Suldüz bölgesine göç etmiştir. (Kemaloğlu, 2012: 58). 1829 yılı Eylül'ünde imzalanan Edirne Antlaşması'yla da Borçalı, Ahıska ve Ahılkelek yöreleri kesin olarak Rus hâkimiyetine geçince, yine göç hareketi olmuştur. Göçe katılanların bir kısmı Çıldır, Kars taraflarına gelip yerleşmişlerdir. Bu göçmenlerden bir kısmı Çıldır yörelerinde boş olan Yıldırımtepe, Köçgüden, Göldalı, Meredis, Köğas köylerine yerleşmişlerdir. Bu dönemde Gürcistan'daki Türk ahaliye Osmanlı ülkesine serbestçe göç

edebilme imkânı verilmiştir. Ruslar, bu suretle Türk unsurunu Borçalı'nın verimli topraklarından kaçırarak yerlerine Ermeni, Rus, Alman gibi Hıristiyan unsurları getirip yerleştirmiştir. Yurtlarının Ruslara bırakıldığını öğrenen Gürcistan Türklerinin bir kısmı, belirlenen yeni sınırın Osmanlı tarafında kalan mıntıklardan Çıldır'a, Çıldır'dan da Kars'a, Kağızman'a ve başka yörelere giderek yerleşmişlerdir (Memmedli ve Memmedova, 2009: 14).

Bu tarihlere ilişkin veriler görüşmelerde karşımıza çıkmıştır. Tutak-İsaabat köyünden Yavuz Bey, Orta Asya'dan gelip Gürcistan'a yerleştiklerini, o bölgenin zamanla Rus işgaline girdiğini ardından da Rusların zorlaması ile hem dedelerinin hem de büyük bir kitlenin göç ettiğini söylemiştir. Dedelerinin 1828'de Kars'ın Çıldır ve Arpaçay ilçelerine geldiklerini, orada 15-20 yıl kaldıklarını belirtmiştir (K7, 2018). Tutak'ta Yavuz Bey'in vasıtasıyla tanıştığımız Âdem Bey de benzer bilgileri kaydetmiştir. Borçalı'nın Tiflis-Osmanlı sancağıyken buradaki tebaanın o dönem çok rahat içinde olduğunu, Türkmençay Antlaşması'ndan sonra Borçalı'nın Rusların eline bırakıldığını belirtmiştir. Rusların da o dönemde halka göç etmeleri için müsaade ettiklerini, isteyen Rusya'da kalabileceğini isteyen de Osmanlı'ya ya da İran'a göç edebileceğini yani tercihin oradaki halka sunulduğunu, dedelerinin de 1828'de Borçalı'nın Arıklı köyünden Kars Çıldır'a göç ettiklerini anlatmıştır (K19, 2018). Gülesor köyünden Mecit Bey, Türkmençay Antlaşması'ndan sonra Karapapakların/Terekemelerin bu bölgede yerleşik düzene geçtiklerini, bölgede gömülerin çok olduğunu bölge halkı tarafından belirtildiğini, bunun da sebebi olarak insanların uzunca bir yerde ikamet edemediklerini, göçer durumda olduklarını anlatmıştır (K8, 2018). Kılıçgediği köyünden Süreyya Bey, 4. kuşaktan dedelerinin Gürcistan'ın Faraşlı bölgesi diye adlandırılan Borçalı mevkinden Kars Çıldır'a yerleştiklerini anlatmıştır (K10, 2018). Eleşkirt-Remikan köyünden Kemal Bey de en büyük dedesinin Işık Dede olduğunu ve Işık Dede ve ailesinin Ahıska'nın Borçalı bölgesinden Kars'a yerleştiğini anlatanlardan olmuştur (K18, 2018).

Bu anlatılardan yola çıkarak, Borçalı bölgesinden kitlesel göçlerin en fazla Kars'ın ilçelerine olduğunu görmekteyiz. Yapılan röportajlardan da edinilen bilgilere göre, göç edilen yerlerde uzaklık-yakınlık meselesinin önemli olduğu vurgulanmıştır. Borçalı'ya en yakın bölge Kars civarları olduğu için buraya kitlesel göçler yoğun şekilde olmuştur. Ayrıca bu bölgeye sonradan göçenlerin de aile bağları sebebiyle gittikleri tespitinde bulunmak mümkündür.

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sonucunda yapılan Berlin Antlaşması ile Rusya'ya savaş tazminatı olarak Kars-Çıldır ve Batum verilmiştir. Bu dönemlerde yaşanan göç dalgasının birden çok sebebi vardır. Bunlardan ilki Berlin Antlaşması'ndan 7 ay sonra İstanbul'da 1879 Şubat'ın 8'inde imzalanan "Muahede-i Katiyye" nin özellikle 7. ve 8. maddeleridir. İkincisi Rusların yöre halkı üzerindeki baskısıdır. ¹ Üçüncüsü, Kars ve içindeki Rusların Kars ile Batum ve Ardahan'da yaşayan Türklerin emlak arazilerinin tapularını fazla fiyatla alıp Türkleri buradan uzaklaştırmaya çalışmaları, Türkiye'den gelen Hristiyanlara da bol bol para vererek bu Türk köylerine Rum ve Ermenileri yerleştirmek gayretini gütmeleri ve parayla tuttukları adamlar ile göçü teşvik etmeleridir. Göçü tetikleyen en önemli unsurlardan bir diğeri de Rusların yumuşak tutumunu zamanla keskinleştirmesi ve bunun örneklerini halkın önceden yaşamış olmasıdır. Resmî Rus istatistiklerine göre 1878'den 1881 yılına kadar Kars elinden 82.000 ve yalnız Kars şehrinden 11.000 Karapapak, Türkiye'ye göçmüştür (Yılmaz, 2006: 100-102).

Bu dönemle ilgili yaşananları Tutak-İsaabat köyünden Yavuz Bey şöyle anlatıyor:

Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kars toprakları Osmanlı Devleti'nin elinde fakat Osmanlı, toprak kaybedince Kars, Rus işgalinde kalıyor. Rus işgalinde kalınca oradaki Rus egemenliği furyası baskıya başlıyor. Sonra az önce de belirttiğim gibi Sultan Hamit Dönemi'nde bir göç muahedesi yapılıyor Rusya'yla. Diyor ki isteyen Kars'ta kalır, isteyen Osmanlı'ya geçer. Bizimkiler de diyor ki biz Rusya egemenliği furyasında kalmayız, biz Allahtan Al-i Osman'ı isteriz. 1893'te Hacı Yusuf Paşa (Kars'ın subaylarından) Kars'ta bir isyan var onu bastırmaya gidiyor. Bu isyanı bastırmaya giderken Çıldır'a askeri ile geliyor. Askeri ile gelince oranın yetkilileri diyorlar ki herkes üçer beşer asker götürsün bu askeri istihdam edelim. Hacı İsa da orada ve Hacı İsa gidiyor, Hacı Yusuf Paşa'nın alayının tümünü alıyor diyor ki: Bu alayın tümünü işte o zaman 50 kişi mi 100 kişi mi alıyor diyor benim misafirim olun. Bir hafta Hacı Yusuf Paşa'yı misafir ediyor dostluk oradan başlıyor. Hacı Yusuf Paşa'yla sonra Hacı İsa dedem hacca giderken Hacı Yusuf Paşa da hacca gidiyor orada da kardeş oluyorlar. Muahede olunca da Hacı Yusuf Paşa dedeme mektup yazıyor diyor ki buradan Ermeni çekiliyor bize bir emir gelmiş, sen oradan alabildiğinince insanları al Ağrı Tutak'a gel. Burası boş, Ermeni çıkacak. Hacı İsa dedem oradaki eşrafla görüşüyor diyor ki böyle

¹ Beş sene müddetle Evliye-i Selâse (işgal altındaki üç il) halkından olan Müslümanlar serbest olarak emlak ve arazisini satıp diğer eşyalarını hayvanlarını alarak Türkiye'ye gidebilir ve iki tarafın gümrükleri de hiçbir resme tabi olmadan geçebilirlerdi. Aynı şekilde Osmanlı tebaasında yaşayan bütün Hristiyanlar da emlak ve arazilerini satıp eşyalarını ve hayvanlarını alarak Rusya'ya gidebilirler, kaydı vardı. Ruslar bu 5 sene müddetin sonunda bütün toprakların Rus idaresini geçeceğini ve artık kanunlarının burada tatbik edileceğini halka ilan etmişlerdir. Bunun üzerine Türkler arasında büyük bir göç başlamıştır (Yılmaz, 2006: 100-102).

iken böyle ne diyorsunuz? Rusya'da artık kalacak halimiz kalmadı çünkü başlar ayak oldu ayaklar baş oldu; biz bu duruma dayanamayız. Biz buradan yallah edip çıkacağız ve oradaki Karapapaklarla sözü bir ediyorlar. Sadece o 13 köy gelmiyor oradaki Karapapakların hepsi geliyor. Bir kısmı geliyor Ağrı'ya yerleşiyor, bir kısmı Taşlıçay'a gelip yerleşiyor (K7, 2018).

Dönemsel anlatılardan bir diğeri de Gülesor köyünden Mecit Bey tarafından nakledilmiştir. Karapapak/Terekeme Türklerinin Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Zaferi zamanında Murat Nehri boyunca Kumlucak köyünden başlayarak Tutak'a kadar yerleştiklerini, o dönemde bu bölgelerin Ermeni ağırlıklı olduğunu, hatta hâlâ köyün çayırılık kısmında Ermenilerin mezarlığının olduğunu aktarmıştır. 93 Harbi'nde ise Ağrıdaki köylerine ilk yerleşenlerin köyden tanıdıkları olan Ali Hoca ve ailesinin olduğunu kaydetmiştir (K8, 2018).

Görüşmelerden elde edilen bilgilere göre 93 Harbi'nde Kars'a ve Sivas'a gidip oradan Ağrı'ya göç edenlerin olduğu bilgisine de ulaşılmıştır. Örneğin, Ağrı'nın Dambat köyünden Servet Bey, dedelerinin Osmanlı-Rus Harbi'nde Tiflis'in Bezekli köyünden Sivas Yarhisar köyüne geldiklerini, amcaoğullarının orada kaldığını; 7 kardeşin de Ağrı'nın TRT Aşkale köyüne yerleştiklerini belirtmiştir (K5, 2018). Küpkıran köyünden Galip Bey, 93 Harbi'nde 3-4 ailenin Kars'ın Subatan köyüne geldiklerini ve 1914 yılına kadar dedelerinin orada kaldığını, sonrasında o muhittten Ağrı'ya göç ettiklerini anlatmıştır (K14, 2018).

1904'te Borçalı yöresinden 90-100 hanelik bir grup yerleşmek için Osmanlı Devleti'ne müracaat etmiştir. Bu müracaatlar kabul edilerek, bir kısmı Ağrı, Tutak ve Eleşkirt'e, diğerleri Adana'ya göç etmişlerdir (Memmedli ve Memmedova, 2009: 15). (Bu döneme dair herhangi bir anlatıya rastlanılmamıştır).

I. Dünya Savaşı'nda; 4 Kasım 1914'te Rusların sınırı geçmeleri, Doğubayazıt ve Diyadin'i işgal etmeleri üzerine halk göç etmeye başlamıştır. Yöre halkı bu zulümleri önceden de yaşadığı için Rusların ve Ermenilerin yaşadıkları bölgeye geldiklerini duymalarıyla beraber Ağrı ve ilçelerindeki Karapapak/Terekeme Türkleri daha güvenli gördükleri Erzurum, Sivas, Urfa, Adıyaman, Diyarbakır, Yozgat, Kayseri, Adana, Elâzığ ve Mardin gibi illere göç etmişlerdir. 1914-1915 yıllarındaki bu büyük göç dalgalarına "Kaç-kaç" adı verilmiştir. Türklerin büyük çoğunluğu Sivas'a göç etmiştir. Bunun nedeni, 93 Harbi'nde Kars'tan göçenlerin bir kısmının Sivas'a gitmesidir. Mihrali Bey'in de Sivas'ta olması göçmenlere güvence olmuştur. Fakat Mihrali Bey'in Yemen'de şehit olduğunu öğrendiklerinde derin bir üzüntü

duymuşlardır (Yılmaz, 2006: 306-376). Tutak İsaabat köyünden Yavuz Bey, Ermeni ayaklanmasının başlamasıyla Rusların bölgeyi işgale başladığını, 1918 yılında Tutak'taki Karapapak/Terekeme Türklerinin Erzurum-Erzincan hattından Sivas'a kadar gittiklerini aktarmıştır (K7, 2018). Bu dönemle ilgili kaç-kaç göçlerinin sadece civar şehirlere olmadığını, yakın ve güvenli görülen yerlere edilen göçlerin de kaç-kaç göçleri olarak nitelendirildiği görüşmelerden tespit edilmiştir. Gülesor köyünden Mecit Bey, Ermeni çetelerinin haberini alan köylülerin, düz olan köylerden dağ köyelerine kaçtıklarını ve buna kaçakaç göç dediklerini, Mardik köyünün girişinde üç mezarın olduğunu, bu mezardakilerin anneannesinin dedesi, kardeşi ve amcaoğluna ait olduğunu, onların Ermeni çetelerine karşı bu bölgeyi müdafaa ederken şehit edildiklerini anlatmıştır (K8, 2018).

1920-1924 ve 1929-1930 yılları arasında Gürcistan'dan yine bir dizi Türk göçü gerçekleşmiştir. Özellikle, 1921 Gümrü ve Kars antlaşmalarıyla karar verilen nüfus değişikliği dolayısıyla, Aran-Arıklı, Kepenekçi, Ağalık, Fahralı, Darvaz, Oruzman, Yırğançak, Bezekli, Gamerli, Keşeli, İlmezli, Garayazı, Loru, Garaçöp ve Ahıska'nın Lebis, Hosbiye, Göyye köyelerinden 45 bin Gürcistan Türkü Türkiye Cumhuriyeti'ne gelmiştir. Bu suretle, Gazah, Borçalı ve Ahıska'dan göç ederek gelenler "Gürcistan Terekemeleri" olarak adlandırılmışlardır. 1929'da Borçalı yöresi idarî olarak ilçelere (rayonlara) bölünerek, köylülerin ellerindeki topraklara el konulup 'kolhoz'lara (kolektif tarım çiftlikleri) dönüştürülünce, Sovyet hükümetine karşı, Sarvan, Görarlı, Gızılhacılı, Gaçağan, Sadaklı, Arıklı, Fahralı köyelerinin ahalisi isyan etmiştir. Bu durum üzerine Sovyet ordusu 'Temizlik Operasyonu' adıyla isyanı bastırmak için harekât düzenlemiş, yakalanan çok sayıda Türk kurşuna dizilmiştir. Kurtulmayı başaranlar ise çareyi Türkiye'ye kaçmakta bulmuşlardır (Memmedli ve Memmedova, 2009: 16). Bu tarihsel veri ile anlatılar arasındaki tek paralellik; muhacirlerin kaçarak Gürcistan'dan Ağrı'ya gelmeleri olmuştur. Bu verilerdeki göçün sebebi ile anlatılardaki göçün sebebinin farklı olduğu görülmüştür. Bu dönemdeki göçlerle gelenlerin en çok Ağrı'nın Tezeren köyünde ikamet ettikleri tespit edilmiştir. Köye ilk gelenlerin nesillerinden Mafıl Bey, büyük kardeşinin Tiflis'te çalıştığını, o dönemlerde Karapapakların tamamının öldürüleceğine dair bilgi almasıyla eve gelip ailesine haber verdiğini ve bu olaydan sonra göç etmek zorunda kaldıklarını anlatmıştır (K2, 2018). Aynı köyden Mehmet Bey, babası ve amcalarının 4 kardeş olduklarını, evin en büyüğünün yani dedelerinin köy hocası Molla Beder olduğunu ve onun da muhbirler tarafından Rus askerlerine "halkı örgütüyor" şeklinde bilgi vermeleri neticesinde, askerler tarafından

gecenin 12'sinde alıp götürüldüğünü ve onların da bu olaydan korkup kaçarak göç ettiklerini anlatmıştır (K11, 2018). Yavuz Bey de dedelerinin göç etmelerindeki sebeplerinin hem maddi hem manevi olduğunu nakletmiştir. Rusların bunları zor şartlara sürüklediklerini; onlara askerlik, memurluk, işçilik gibi hakları vermediklerini; sadece çobanlık gibi işler yapabildiklerini ve bunun da onları geçindirmediklerini, sonrasında Rusların Türkleri öldüreceklerine dair haberi aldıktan sonra göç ettiklerini anlatmıştır (K17, 2018). Döneme ait bir başka göç sebebini de Tezeren köyünden Yakup Bey aktarmıştır. Dedesinin geldiklerinde 18 yaşında olduğunu, Atatürk'ün o dönemlerde Kafkasya'daki Türklere Türkiye'ye gelin diye çağrı yaptığını, dedesi ve ailesinin de buralara göç ettiğini anlatmıştır (K12, 2018). Bu dönemde göç edenlerin çok daha büyük sıkıntılar yaşadığını Tutak'tan Âdem Bey aktarmıştır. O göçün SSCB'nin komünist rejim zamanındaki göç olduğunu, onlara büyük zulümler edildiğini, camilerin kapatılıp ibadetlerin yasaklandığını, ailelerin dağıtıldığını; o dönemde Türk/İslam isminin kullanılmadığını bunların da göçe sebebiyet verdiğini anlatmıştır. Bir kısmının Türkiye'ye geldiğini, bir kısmının Kırım'a, bir kısmının da Sibirya'ya sürüldüklerini belirtmiştir (K19, 2018).

Göç Sırasında Yaşananlar

Karapapak/Terekeme Türkleri göç yollarında nice dram ve hüznün yaşamışlardır. Aile fertleri yollarda kaybolmuş; kimilerinden haber alınamamış, kimileri de yıllar sonra bulunmuştur:

Kardeşler kaybolmuş, bacılar ölmüş, burada mesela bir aile geliyorsa yollarda hastalanan, ölen çok olmuş. Çok sıkıntı çekmişler. 1877'den 1914 yılına kadar Kars'ta kalmışlar. 1915 yılında katliamdan dolayı buraya gelmişler. Ruslar karışmamışlar, Ermeniler büyük zulüm çektirmişler (K14, 2018).

Göç sırasında çok sıkıntılar olmuş. Ruslar, Türkleri zorla göçe tabi tutmuşlar. Mesela akrabaları trenlere bindiriyorlarmış hiçbir akrabayı bir vagona bırakmıyorlarmış; bunlar parçalansın, dağılsın, nesilleri tükensin diye. Birini doğuya birini batıya gönderiyorlarmış. Çoğusu mesela treni kilitlemişler, vagonun ağzını kapatmışlar, içerde günlerce aç susuz kalmışlar. Affedersiniz tuvalet ihtiyaçlarını her şeylerini vagonun içinde yapmışlar (K15, 2018).

Babaannem anlatırdı biz çocukken, annesini babasını kardeşlerini yolda kaybetmiş, yolda kaybolmuşlar. Akrabalarını 1987'de buldu babaannem; onlar da Erzurum'un Pasinler ilçesinde (K18, 2018).

Göç sırasında kaybolan aile fertleri dışında yollarda ölen aile bireyleri de muhacirlerin aklından çıkmayacak trajedilere sahne olmuştur:

Göç sırasında Aras nehrinden geçenler de olmuş, suda boğulanlar da olmuş. Yaşlılardan hasta olanlar ölmüş. Bebekler açlıktan ölmüş. Dedem anlatırdı bunları (K12, 2018).

Göç yollarında çekilen açlık ve yaşam mücadelesi göçün vahametini gözler önüne seren faktörlerdendir:

Dedem anlatıyor: 1910/20'li yıllarda yollarda açlık ve kıtlık yaşamışlar. Dedemin bir teyp kaydı vardı oradan hatırlıyorum. Dedem diyordu ki: Toprak parçasına kol derlermiş o zaman dedem diyordu herkes bir iki kol toplarken ben 5-6 topluyordum. Mesela yolda ne yemişler, anlatayım. Farelerin bizim oradaki tarlalarda yukarı çıkardığında top gibi siyah bir kütle görünür ya toprak kütleli fareler oraya bir tür soğanlı bitkinin köklerini taşıyorlar, kuruyor ve orada kalıyor bu kökler. Bunlar, yolda buraları açıp farelerin kışa biriktirdikleri o şeyleri yemişler. Nişastaya benziyor (K18, 2018).

Göç yollarında çok sıkıntı çekmişler. Açlık, susuzluk. Annem anlatıyor (oğlu konuşuyor). Ona da annesi anlatmış. Diyordu ki çok açlık, kıtlık vardı. Kedi eti, köpek eti yemişler; taş yemişler. Köpek eti yiyene bir şey olmuyormuş ama kedi eti yiyen ölüyormuş. Hepsi verem oluyormuş. Tiflis'ten Sivas'a gelirken bu sıkıntıları çekmişler. At pisliğinin içindeki arpaları seçip yiyorlarmış. Kevek taşı var ya yumuşak sarı taş; bu taşı öğütüp yiyorlarmış. Bundan yiyenlerin de böbrekleri şişiyormuş ve sonra ölüyormuş. Çok zorluk çekmişler. Sivas'tan Ağrı'ya gelirken de zorluk çekmişler ama 93 harbi gibi değil. Buradan Tiflis'e giderken nineler buğdayı arpayı kuyuya basmışlar gitmişler; döndükten sonra onları yemişler (K5, Dambat köyü, 2018).

Göç yollarında kimi zaman da Ruslarla çatışmalar yaşanmış ve göç eden ahali canını zor kurtarmıştır:

Bizim dedelerimiz geldiklerinde yedi kardeş, kırk nüfuslarmış. Çok birlik-beraberlik varmış. Orda biraz geçim sıkıntısı yaşamışlar. Kars'a geçmişler. Dedemler Kars'ta Colut köyüne gelmişler. Colut köyündeki müdürden yardım istemişler. O da onlara yardım etmiş. Ama bunlar Ahıska'dan Ardahan'ın orda bizim tarafa akan bir su var, oradan bu tarafa geçerken Ruslarla çatışma yaşamışlar. Bunlar mallarla saldırmışlar elde silah yok. Allah'ın hikmeti nasıl o çatışma kopmuş ki bir tepeden iki asker inmiş öyle iner inmez Ruslar kaçmış. Bir daha mermi patlamamış geçene kadar. Ama o Rus sağdatlardan birisinin mermisi merkebi vurmuş. Üstünde de bu göç kafilesinden bir kadın var o kurtulmuş. O kış biz Kars'ta kalmışız (K4, 2018).

Doğa şartlarının zorluğu da göç yollarındaki sıkıntılar arasındadır. Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nin iklim özelliklerinden biri olan soğuk hava şartları muhacirleri hayli zorlamıştır:

Nenemin anlattığına göre savaş var, o dönemde açlık çekmişler, kışı çok sert yaşamışlar bu dönemki gibi değil ki (K13, 2018).

Göç yollarında at, öküz ya da kağnılarla gelenlerin dışında kaçak geldikleri için yürüyerek gelmek zorunda kalan muhacirler de olmuştur. Bu durum muhacirlerin daha çok sıkıntı yaşamalarına neden olmuştur:

Bunların dışında kaçarak gelenler de olmuş. Yürüyerek gelmişler. Mesela, dedem bana diyordu yatağımızı yorganımızı ipe sardık, dağdan gelirken çoğu yerde dağdan yuvarlana yuvarlana geldik. Yorgun bitkin düşmüşler artık gelememişler. Oradan gelmiş bu tarafa geçmişler (K17, 2018).

Kaçak gelenlerden yolunu bulamayan olmuş. Yürüyerek gelmişler (K12, 2018).

Vagonlara doldurulup zorla göç ettirilen muhacirlerin yaşadıkları insanı hayrete ve dehşete düşürecek türdendir:

Orada gidip gördüğüm kentte (Kazakistan-Çimkent) akrabalarımın Münevver nene var. Orada o, öyle şeyler anlattı ki anlatırken hem o ağladı hem biz ağladık. Onları tren vagonlarına doldurup göç ettirmişler zorla. Vagon dediğimiz böyle normal insanların göç ettiği, oturup da yolculuk yaptığı vagonlar değil hayvanların taşındığı vagonlarmış ve onları oraya doldurmuşlar. Vagonlarda ölüleri kaldırıp kaldırıp atıyorlarmış. Bizim bir akraba ölmüş onu saklamışlar demişler ki onu gömelim mezarı belli olsun. Mesela bizim o akraba için demişler ki uyuyor, uykusu ağırdır diye hâlbuki ölmüş; vermemişler Rus askerine. Bu göç yolculuğunda çoğu soğuktan ölmüş, açlıktan çocuklar ölmüş. Nenemiz anlatırken ağlamaktan duramıyordu. İşte vagonda öyle günler oldu diyor iki gün üç gün sırayla uyuyorduk ki bizi nerede indireceklerse akrabalarımızı kaybetmeyelim diye sırayla bekliyorduk. Tren durduğunda asker gelip onları bir düzlüğe iterek atıyormuş affedersiniz yani hayvan muamelesi görmüşler (K15, 2018).

Bu acıların yanında muhacirlerin göç yollarında birbirlerine yardım etmeleri anlatılarda dikkat çeken unsurlar arasındadır. Göç yollarının sıkıntısını bilen, yaşayan muhacirler ellerinde ne varsa olmayan muhacirlerle paylaşmışlar, bu paylaşımları ailelerine anlatmışlar; nesiller sonra bu aile fertleri tesadüf eseri birbirlerini bulup bir araya gelmişlerdir:

Başka bir hatırayı da dedem anlatıyordu; Mansır dedem. Burdan Sivas'a göçüp giderken iki tane öküzü varmış. Yolda Karadenizlilere rastlamışlar. Yolda giderken iki öküzle gidiyorlarmış yedekte de bir öküz varmış. Laz'ın da arabasının bir yanında bir eşek varmış, inek varmış. Gitmiş bir yerde konaklamışlar Allah ne veriyse yemişler. Dedem yedek öküzü laza vermiş. Laz demiş ki: Dede biz kaçıyoruz Rus'tan, Ermeni'den. Param yok. Dedem demiş gadan alim eski Türkçede derdini alayım demek. Benim öküzüm fazladır para istemiyorum al, götür demiş. O zaman Laz soruyor; sen nerelisin dede? Dedem diyor Ağrılıyım, Dambat köyündenim. İsmi nedir? Mansır Ağa. Sonra ikisi başka yerlere gidiyorlar. Laz bunu oğullarına söylüyor muhacirler giderken Mansır Ağa isminde biri, bana yardım etti. Öküzünü bana verdi. Dağ dağa kavuşmaz insan insana kavuşur. Bu insanlara denk gelerseniz bu yardımlarının karşılığını verin. Dedemin tek oğlu vardı evleri burada. Traktör almışlar. İlkbaharda, traktör eskimiş ve traktörü götürmüşler Iğdır'a yaptırmaya.

Iğdır'da birkaç gün yaptırıyorlar, paraları artıyor. Iğdır'dan birkaç tabla kayısı alıyorlar diyorlar, köydekilere dağıtalım. Meğer motorda mazot yok. Iğdır'dan Doğubayazıt'a rampa var tam orda araba istop etmiş. Mazot yok. Ne yapacaklar kalmışlar orada. Doğubayazıt'tan Trabzon'a giden arabalara el etmişler. Bir tanesi demiş ne oldu onlar da olayı anlatmışlar. Bize mazot ver, biz de kayısıları verelim demişler. Trabzonlu demiş sen nerelisin amca? Demiş ben Ağrılıyım, Ağrının neresinden demiş Laz. O da Dambat köyünden demiş. Laz da o zamanında yardım edilen adamın oğluymuş. Laz demiş Dambat'tan birisini sorsam tanır mısın? Amcam demiş tabii, küçük köydür tanırım. Laz demiş Mansır Ağayı tanır mısın? E demiş benim babam. Laz demiş vallahi buldum. Amcam demiş neyi buldun? Adam gelmiş mazotu doldurmuş. Anlatmış. Demiş ki muhacirliğe giderken Ruslardan kaçarken benim babama senin baban öküz vermiş, 93 Harbi'nde. Babam dedi bizde bu insanlara denk gelirseniz yardım edin diye. Demiş amca ben sizi daha bırakır mıyım? Gitmişler köye. Koç yedirmiş amcam. Sonra adam gitmiş (K5, 2018).

Göç sırasında ve sonrasında “kadın” profili de önem arz etmektedir. Anlatıcıların bazıları, kadınların bu göç sırasında en büyük elemini yaşadıklarını; çocuklarını doyurmaya, kabileyi ayakta tutmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Bunların yanı sıra düşman kuvvetleri tarafından kötü hareketlere maruz kaldıkları da anlatılanlar arasındadır:

Kadınlar göç esnasında çok sıkıntı yaşamışlar. Ruslar, Ermeniler çok kötü şeyler yapmışlar. Mesela, Gürcistan'da güzel Türk kadınları varsa onları bırakmıyormuş göç edip gelsinler diye. Gürcistan'da Ruslar tren yollarını hep Türklere yaptırmışlar köle gibi aylarca. Sonra kızları ve yaşlıları alıkoymuşlar genç erkekleri de cephede savaşınlar diye alıkoymuşlar. Diğerlerini de vagonlara doldurmuş, göndermişler. Aylarca yol gitmişler. Bazı hamile kadınları süngüye takıyorlarmış, çocuğu annenin karnından alıyorlarmış (K12, 2018).

Mesela derler ki emedi bahari yani baharının oğlu. Kadınlar o göç yolunda o zorlukta, meşakkatlerde çocuk dünyaya getirmiş. Askere çorap dokumuş analık etmiş de herifin arkasında aynı nene hatun gibi durmuş (K7, Tutak, 2018).

Muhacirler yanlarında taşınabilir eşyalarını ve hayvanlarını getirebilmişler, kalanları ise atayurtlarında kalan aile fertlerine bırakılmıştır. Bazıları yolda eşkıyalara mallarını kaptırmış ve köye elleri bomboş gelmiştir: Şimdi o zaman almışlar mallarını ellerinden. Buraya sadece kuru elleriyle gelmişler. Herhangi bir şey getirememişler. Rusların ve Ermenilerin harbi de varmış (K6, 2018).

O zaman kağıyla zaten ne götürülebilir ki... Kamyon yok tır yok o zaman. Öküz kağınlara en fazla kap kacağını, yiyeceğini vs. koymuşlar. Yani

sürülerini önlerinde sürerek götürüyorlar ama yani bir kağnıda iki kağnıda beş kağnıda... Büyük aile... Yani büyük ailenin en fazla oturma grubu, kanepeler yok en fazla kap kacağını, kilimini, keçesini götürebilir (Âdem Bey, 2018).

Göç sırasında; göç yollarında ortaya çıkan duygusal terennümler farklı sözlerle ifade edilse de yaşanan his ortaktır. Şüregel (Kızılçakçak) Tiknis köyünden olup keçecilikten geçinen zengin bir kimse iken göçerek Eleşkirt'in Yekmal köyüne yerleşen "Fırat" mahlaslı Derviş Usta göçler sırasında Hz. Peygamberimizden manevi yardım dileyen şu ağıtı söylemiştir (Yılmaz, 2006: 103-104).

Ya Muhammed

Göçümüz göçe çitendi
Düşmanlar bize şitendi
Ayak gitmez yüz utandı
Eriş bize ya Muhammed
Gelin camiye namaza
Çoğumuza tutman aza
Kimisi gitti Suvaz'a
Eriş bize Ya Muhammed
Kimisi gitti Kalaya
Yığıldılar bir araya
Kimisi gitti Zara'ya
Eriş bize ya Muhammed
Bu dünyanın buhurunda
Kimse kalmaz ahirinde
Hep kavurma-çukurunda
Eriş bize ya Muhammed
Bu dünyada böyle kalmaz
Urus'ta itibar olmaz
Ölüyü mezara koymaz
Eriş bize ya Muhammed
Şehitler yatağı yandı
Gaziler ocağı söndü
Güzel Kars virana döndü
Eriş bize ya Muhammed

Kars'ın Çıldır ilçesine bağlı Urla Köyü'nde yaşayan Hacı İsa ve ailesi 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle 1893'te Ağrı'nın Tutak

ilçesine zorunlu olarak göç ettiklerinde söylediği şiir şöyledir:² (Yılmaz, 2006: 106).

Elveda elveda dumanlı dağlar,
Göllerde yeşilbaş sunalar kaldı.
Levhu gevher ak suvaklı binalar,
Cennete bir teşbih haneler kaldı.
Kaleler kuleler dem dem haneler,
Ona malik idi mürşid haneler.
Medrese mescidi hoş minareler,
Her taşı yakuttan binalar kaldı.
Gelen Allah'tandı beyhude yanma,
Sefil Hacı İsa'yı derdi yok sanma,
Vatandan ayrılmak gam değil amma,
Emektar atalar, analar kaldı.

Tutak ahalisinin kaç-kaç göçlerinde yaşadıklarını anlatan acıklı göçü Şair Müftü Tevfik Balcı şiirinde şöyle anlatmıştır (Yılmaz, 2006: 365-366):

TUTAK'TAN KAÇARKEN (Hicret esnasında manzum bir mektup)

1915

İlâhi, kâmeni şirin-zebân et.
Sözüm makbûl-i bezm-i ârifân et.
Bu mektubu işiten ehl-i idrâk,
Ma'ârif-bağınım serv-i bülend;
İşit, târif edeyim mâcerâyı,
..... (Bu mısralar kayıp)
Çü düşman geldi Tutak'a yanaştı,
Belâ bahri taşup başlardan aştı
Vesaitten eser yoktu arada.
Çoluk, çocuk yola düştü piyâde,
Kimi ağlar, kimi feryad ederdi,
Alup başını bir yana giderdi.
Kimi kadın, sebisini atardı,
Yolun üstünde kor, berfe katardı.
Fakir de arkama aldım ŞEFİK'I
Zarûri onların oldum refikî

² Bu şiirlerle ilgili Akkom köyünden Sivas'a göç eden Âşık Ceyhuni'nin duygularını ifade ettiği "Muhacirlik Destanı" olduğuna dair bir bilgi vardır. Muhacirler arasında o kadar çok meşhur olmuştur ki zamanla kişiler tarafından kelimeleri değiştirilerek söylenmiştir. Bu sebeple Hacı İsa'nın da üç kıta olarak söylemesi bu destan ile bağlantısını gösterir.

Biraz gittim, yoruldu yolda kaldım;
Bıraktım çocuğu, çünkü bunaldım.
Biraz da validesi aldı anı,
Çocuğuna acıdı, yandı canı.

Göç Sonrası Yaşananlar

Ardı Sıra Yaşanan Göçler ve Uyum Güçlükleri

Karapapak/Terekeme Türklerinin göçleri birden fazla olmuştur. Çünkü Kafkasya'dan çıkmaları ile tam anlamıyla yurt tutmaları pek kolay olmamıştır. Bölgeden 1828 Türkmençay Antlaşması ile başlayan göç yolculukları 1930'lara kadar devam etmiştir. Bu süreçte önce Anadolu'ya göç etmişler; ardından da Anadolu içlerinde göç etmeye devam etmişlerdir. Görüşmelerden edinilen bilgilere göre; Karapapak Türkleri önce Iğdır, Kars, Ardahan merkez ve ilçelerine yerleşmişler, ardından savaş ve diğer nedenlerden ötürü Ağrı'ya gelmişler yine burada Ermenilerin mezalimleri vb. nedenlerden Sivas, Tokat vilayetlerine göç etmişler, geride bırakılan aileler ya da alışma güçlükleri nedenleriyle tekrar geri dönmüşlerdir. Yani en az 4 kez göç ettikleri anlaşılıyor. Kaynak kişilerden Yavuz Bey, Ermeni ayaklanmasının başladığını ve buraların Rus işgaline girdiğini, 1918 yıllarında kaçkaç göçleri ismi verilen göçü yaşadıklarını; Erzurum, Erzincan, Sivas hattına gittiklerini, 1925'te Sivas'tan Ağrı'ya tekrar göç ettiklerini anlatmıştır. Bu göçlerin sebeplerinden birinin Rus egemenliğinde yaşamak istememeleri, diğerininse Sivas'a gidenlerin Tutak'ta kalanlara duydukları hasretten geri olduğunu belirtmiştir (K7, 2018). Tutak ilçesinden Âdem Bey de aynı göçü yaşadıklarını anlatmış; göçleri Borçalı'dan Kars'a 1. göç, 2. göç 1893'te Ağrı/Tutak'a, 3. göç Tutak'tan Sivas'a ve 4. göç Sivas'tan Ağrı'ya geri dönüş olarak sıralamıştır (K19, 2018). Dambat köyünden Servet Bey, Rusların merhametli; Ermenilerin zalim olduğunun anlatıldığını, 1. Dünya Savaşı'nda dedelerinin köyden çıkarıldığını, onların Hamur'dan Tiflis'e gittiğini, sonra Tiflis'ten tekrar Ağrı'ya geri döndüklerini anlatmıştır. Ağrı'ya geri dönmelerindeki sebebin de 93 Harbi zamanlarında köye altın gömdüklerini, bu altın için döndüklerini belirtmiştir. Göç yollarını şu şekilde aktarmıştır: Tiflis'ten Sivas'a 93 Harbi zamanında, Sivas'tan Ağrı'ya, Ağrı'dan Tiflis'e, Tiflis'ten Ağrı'ya, Ağrı'dan Sivas'a (Laz olayı), Sivas'tan Ağrı'ya (amcaoğulları ile anlaşamadığı için) (K5, 2018). Gülesor köyünden Mecit Bey göç yollarını şöyle aktarmıştır: Kafkasya'dan Tokat'a, Tokat'tan Sivas'a, Sivas'tan Ağrı'ya (K8, 2018). Eleşkirt Remikan köyünden Kemal Bey, göçün Işık Ağa zamanında olduğunu, Işık Ağa'nın Ahıska'dan Kars Selim'e, Kars

Selim'den Eleşkirt Süzgeçli köyüne geldiğini belirtmiştir (K18, 2018). Yekmal köyünden Erol Bey, 1800'lerde 1890'larda göç olduğunu, dedesinin Hamidiye Alayı komutanlarından biri olduğunu, bunların Kars/Arpaçay/Tiniz'den Rus savaşında kapışarak Sivas'a kadar geldiklerini sonra tekrar Ağrı'ya geri döndüklerini anlatmıştır (K13, 2018). Küpkıran köyünden Galip Bey, dedelerinin Kars'tan Ağrı'ya göç ettiklerini, oradan da Sivas'a göç ettiklerini, Sivas'ta intibak sağlayamadıklarından tekrar Ağrı'ya geldiklerini, bu göçün basit bir göç olmayıp altı ay sürdüğünü anlatmıştır (K14, 2018). Mengeser köyünden Muhtar Bey de Azerbaycan'dan Iğdır'a göç ettiklerini, sonra Iğdır'dan Ağrı'ya geldiklerini, Ağrı'da Ermeni zulmü yaşandığını bu sebeple Sivas'a kadar gittiklerini, ardından Sivas'ta idare edemeyip Ağrı'ya tekrar geldiklerini aktarmıştır (K3, 2018).

Bu göçlerin sayısının fazla oluşu, Karapapak/Terekeme Türklerinin yerleşik düzene geçmelerinin zaman aldığını ve uyumlarının da o güçlükte zorlaştığını göstermektedir.

Bölgedeki Ermenilerle Yaşananlar

Karapapak/Terekeme Türkleri, Ağrı'ya geldiklerinde yerleştikleri bölgelerde Ermenilerin yaşadığına dair bilgiler hem tarihî kaynaklarda hem de görüşmelerde yer almaktadır. Burada yaşayan Ermeniler, 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve ilerleyen süreçte de Rusların yanında yer almaları ile Ağrı ve çevresinden ayrılmışlardır. Kimisi giderken herhangi bir zarar vermeden gitmiş, kimileri de büyük kıyımlar yapmıştır. Mengeser köyünden Zübeyit Bey, yerleştikleri ilk köyün Ermeni köyü olduğunu, harp yüzünden onların çekilip ailesinin geldiğini belirtmiştir (K6, 2018). Eleşkirt Remikan köyünden Kemal Bey, köye ilk gelenlerin dedelerinin olduğunu, bunu da köyün arazilerinin büyük kısmının onlara ait olduğundan böyle bir çıkarım yaptığını, köyün doğu kısmında Ermenilerin yaşadığını, bir süre onlarla yaşadıklarını anlatmıştır. Ermenilerin onların yemeğini yemediğini ama onların Ermenilerin yemeğini yediklerinden bahsetmiştir. Ermenilerin isyan etmeleriyle beraber sorunların çıktığını, hatta dedelerinden bir tanesini Ermenilerin giderken götürdüklerini, ondan sonra kimsenin haber alamadığını belirtmiştir (K18, 2018).

Ermenilerin mezalimini de Dambat köyünden Servet Bey şöyle anlatıyor:

Ama bu yollarda Ermeni'den yana çok sıkıntı çekmişler. Laf anlamazlarmış. Burada Rus'a yok desen çekip gidermiş. Ama Ermeni bir şey istese yok desen hemen öldürmüş. Bizim köyde şimdi iki kuyu var. Ermeniler doldurmuş insanları buraya. Ateşle yakmışlar onları. Kemikleri hâlâ ordadır. Annemin annesi anlatırdı: (Burda bir

mağara var; ismi İskenderin Mağarası). 93 Harbi'nde Ermeniler bizi kesmesin, bir şey yapmasın diye mağaraya saklandık. O sırada çocuk ağlıyordu, Ermeniler sesi duymasınlar diye çocuğun ağzını yorganla kapattık. Çocuk boğuldu, öldü. Bir de köpek bize karşı havlıyordu; onun da ağzını kapattık, boğuldu, suya attık. (K5, 2018).

Ermeni mezalimlerine dair bir diğer anlatıyı da Yavuz Bey nakletmiştir:

Biz burada zulmü Rus'tan görmedik. Hani diyorlar ya biz bu bölgede ispiyonculuğu ve şiddeti eziyeti Ermenilerden gördük, o ispiyonculukları yapan Ermeniler. Buradan ileri gelen insanları toplamış götürmüşler. Bir kısmını yolda şehit etmişler. Bir kısmını da hapishaneye atmışlar ve zehir içirmişler. Serbest bırakılanlar da bir hafta on gün sonra hepsi burada şehit olmuştur. Bakın şunu unutmayın: Ruslar bir köye gittiği zaman çocukların eline tuzlu ekmek vermiş ve hiçbir kadına çoluğa çocuğa karışmazmış. Ama Rus gittikten sonra Ermeni bütün kadınları ve çocukları ahıra doldurup yakmıştır (K7, 2018).

Bölgede yaşayan Ermenilerle ilişki noktasında mezalim dışında olumlu anlamda yaşananlara dair bir anlatı da yine Yavuz Bey tarafından aktarılmıştır:

O zaman en lüks araba çift atlı faytonmuş. Dedem çift atlı faytonla şu anda Ermeni'nin bıraktığı konak köyü var oraya geliyor. Ermeni'nin oğlan çocuğuna dığa derler. Geliyor bakıyor ki konağın dibinde bir Ermeni dığası öylece konağın önünde duruyor. Dedem diyor ki sen neyi bekliyorsun neden duruyorsun. O da diyor, babam dedi ki oradan gelen bir beydir, bir ağadır konağın anahtarını ver perişan olmasın. Oğlan, konağın anahtarını veriyor, konağı açıyor dedem içeri giriyor ki konaktan bir çöp alınmamış. Konak sarılı sofrası, sinisi dört dörtlük o zamanın şartları neyse dört dörtlük diyor. Bunu niye toplamadınız, niye götürmediniz diye soruyor dedem. Çocuk da yok diyor; babam dedi ki gelen buraya bir beydir ağadır konaktan çöp alma. Dedem diyor ya bu adam bunu yaptı ben ne yapayım? Oğullarına diyor ki faytonu geri çevirin atların arpasını da yükleyin bu giden de belli ki bir ağadır; Tiflis'e yayan gitmesin. Faytonu da atı da o Ermeni dığasının önüne katıyor onlara hediye ediyor (K7, 2018).

Karapapak/Terekeme Türklerinin Yurt Tuttukları Toprak/Arazi Meseleleri

Ermenilere, Ağrı bölgesindeki yerlerinden ayrıldıklarında bıraktıkları toprağın karşılığı ne ise ya devlet paralarını ödemiştir ya da Karapapaklar onlara ücretlerini tahsil etmişlerdir. Dambat köyünden Servet Bey, dedesi ve ailesinin Osmanlı Rus Harbi'nde Tiflis'in Bezekli köyünden Sivas Yarhisar köyüne geldiklerini, amcaoğullarının orada kaldığını yedi kardeşin buraya (Ağrı'ya) TRT Aşkale köyüne geldiklerini, burda Bello diye bir Ermeni'den

101 kızıl altına bu köyü satın aldıklarını anlatmıştır (K5, 2018). Mengeser köyünden İsmail Bey, Iğdır'ın çok sıcak olduğunu; sinek, sıtma gibi hastalıklardan ötürü göç ettiklerini, geldikleri köyün Ermeni köyü olduğunu, babalarının parayla burayı devletten aldıklarını belirtmiştir (K1, 2018). Tutak'tan Âdem Bey, devletin Ermenilerden tapularını para karşılığında aldığını, değeri neyse Ermeniye verildiğini anlatmıştır (K19, 2018).

İskân Meselesi

Göç eden muhacirlere Osmanlı topraklarında yer verilmesi için de görevli memurların olduğu anlatılır arasındadır. Tutak ilçesinden Âdem Bey, arazi taksimatı için Taştan Bey'in görevlendirildiğini, kendi arazilerinin taksimatını yapanın da Şiviloğlu Taştan Bey olduğunu anlatmıştır (K19, 2018). Yavuz Bey de Hacı Yusuf Paşa'nın dedelerine Hanik, Sevik ve Derik köylerinden toprak verdiğini aktarmıştır (K7, 2018).

Göç Sonrası Barınma ve Geçim Sıkıntısı

Göç sonrası barınma ve geçim problemi muhacirlere bir müddet sıkıntı yaşatmıştır. Özellikle ardı sıra göçler Karapapak/Terekeme Türklerinin bir bölgeye uyum sağlayamamasında etkili olmuştur. Nihai göçlerde mesken tutulan topraklarda evler inşa edilmeye çalışılmış, geçim tarım ya da hayvancılıkla sağlanmaya çalışılmıştır. Tezeren köyünden Mehmet Bey, o zaman kimsenin idaresinin olmadığını; dağı eşip kendilerine ev yaptıklarını, ilk muhacirlerin burada yaşadıklarını ve o dönemde çok açlık çektiklerini nakletmiştir (K11, 2018). Zübeyit Bey de köye geldiklerinde hayvan saklanmasını, buğday-arpa ekmeği bilmediklerini; sonradan öğrendiklerini, köye ilk babasının geldiğini, hizmetkârlık ve devecilikle geçimlerini sürdürdüklerini anlatmıştır (K6, 2018).

Muhacirlerin Özlem Duygusu

Göç sonrasında yaşanan duygulardan en yoğunu şüphesiz anavatana hasret duygusudur. Vatanını, toprağını bırakan muhacirler geldikleri yerlerde bir yandan alışma sürecini yaşarken bir yandan da vatan özlemi yaşamışlardır. Görüşmelerden birinde özlem duygusu ve vatan topraklarından ayrılmanın acısı şu sözlerle izah edilmeye çalışılmıştır: “Yanlarında ne getirirlerse getirsinler. Mal, mülk hepsi olsun ama vatan topraklarındaki sağların yanında ölümlerin de bir hatırası vardır. Ölümlerimizin yattıkları mezarlardan uzak kalmak da bizim için hasrete nedendir.”

Mesela benim amcamın oğlu Sefer amca vardı. O, karısı ve iki kızını bırakıp gelmiş. Bizim burada Galo Deresi diye bir yayla var. İzzet Emmi anlatırdı, diyordu mesela, Sefer Emmi taşın dibinde öyle durur ağlardı. Demişler neden

ağlarsın? Ben orda çocuklarımı karımı bir gece bıraktım çocuklarımın iki gözünü öpüp bıraktım onları özleyorum, onlardan haber alamıyorum diyormuş (K17, 2018).

Ata yurda Ziyaret ve Sonrası Gözlemler

Göç eden neslin üç nesil sonrası, dedelerinin topraklarına gitmiş ve oraları görmüşlerdir. Buna dair gözlemler yapmışlar ve tespitlerde bulunmuşlardır. Tutak'tan Âdem Bey, bu gözlemlerini aktaranlardandır. Kültürün en büyük yozlaşma sebebinin dilin kaybolması olduğunu belirtmiştir. Orada dillerinin tamamıyla yozlaştığını; asimilasyona uğradığını aktarmıştır. Göç eden grupla göç etmeyen grup arasında kültürel farklılık noktasında da komünizm rejiminin göç etmeyen grubu perişan ettiğini, bunların özellikle din açısından çok müşkül durumda olduklarını aktarmıştır. Camilerin kapalı olduğunu, hocanın ve Kuran'ın olmadığını, Türk isminin kullanılmadığını belirtmiştir. Son zamanlarda özellikle TİKA'nın faaliyetlerinden dolayı yeni yeni gelişmeler olduğundan bahsetmiştir. Oranın kültürünün Rus kültürüne benzediğini, mesela otomobile maşın denildiğini, bardağa istikam denildiğini aktarmıştır (K19,2018).

Karapapak/Terekeme Türklerinin Günümüzdeki Göçleri ve Tespitler

Karapapak/Terekeme Türklerinin yerleştikleri köylerdeki hane sayısı ciddi bir azalma ile 250'den yirmi beş-otuz düşmüştür. Bu göçlerin yaşanmasında; memur kesimin artması ve yaşam koşullarını iyileştirme çabası, sanayinin yaşadıkları bölgede gelişmemesi, diğer şehirlere önceden giden ailelerin kendilerini çağırması, özetle maddi ve manevi sebepler etken olmuştur. Özellikle genç neslin göç etme düşüncesinin fazla olup köyde yaşayan kadınların köy şartlarından ötürü göç etmeye erkeklerden daha meyilli olduğu da birkaç kayıta mevcuttur (K16-K12, 2018). Hâlâ göçler devam etmekte olup göçün sebepleri görüşmelere yansımaktadır. Tabii bunların yanı sıra aklımdan göç düşüncesi geçmeyen hatta şehirden tekrar köyüne dönmek isteyen Karapapak/Terekeme Türkleri de vardır (K10, 2018).

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada yazılı ve sözlü kaynaklardan yararlanılarak bazı çıkarımlar yapılmıştır: Göç dalgalarının birden fazla olduğu tespit edilmiş ve bu dalgaların da göçten sonraki "uyum" aşamasını geciktirdiği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Ağrı muhitine gelen Karapapakların/Terekemelerin sadece Gürcistan'ın Borçalı mevkiinden gelmediği, Azerbaycan, Erivan ve Nahçıvan'dan da gelen Karapapak/Terekeme Türklerinin olduğu; bu farkın en çok ağızlardan anlaşıldığı belirlenmiştir. Örneğin, Dambat köyündeki Karapapak/Terekeme ile Gülesor köyündeki Karapapak/Terekeme ağzı aynı

değildir. Bu da geldikleri coğrafyanın farklı olduğunu gösteren ayrımlardan biridir. Çıkarımlardan bir diğeri, isimlendirme ile ilgilidir. Bölgedeki Karapapaklar/Terekemeler kendilerinin daha çok Karapapak ismi ile bilindiklerini, Iğdır ve Ardahan dolaylarındakilerin de Terekeme olarak bilindiklerini belirtmişlerdir. Bu farklılıklarda mezhep, coğrafya, giyim gibi birtakım faktörlerin etkili olduğu tespit edilmiştir.

Tarihsel veriler ve anlatılarda göze çarpan nokta 1930'lu yıllardaki göçlerdir. Tarihsel verilerdeki göç sebebi ile anlatılardaki göç sebebinin farklı olduğu tespit edilmiştir.

Göç yollarında yaşanan dramlar ve hüznler sözlü kaynaklardaki bilgilere göre derlenmiştir. Kaynak kişiler dinledikleri hatıraları kendileri yaşamışçasına derin bir hüzn ile anlattıkları da gözlemlenmiştir. Göç eden atalarının topraklarını merak edenler olmuş ve Gürcistan'a gidip oralarda tespitler yapan kişilerin de bilgilerine müracaat edilmiştir.

Vatan sevdalısı bu muhacir Türkler, günümüzde Ağrı ve ilçelerinden hızla ayrılmaktadırlar. Maddi ve manevi sebeplere dayandırılan bu göçlerde, günümüz şartlarına göre müreffeh bir hayat yaşamak isteyen ya da eğitim nedeniyle bölgeden ayrılan Karapapak/Terekeme Türklerinin hane sayılarının 250'den 30'a kadar düştüğü aktarılmıştır. Bir görüşmede de kadınların göçe daha meyilli oldukları, bunun da sebebi olarak köy şartlarının zorluğu olduğu ifade edilmiştir. Bunların aksine şehirden yine köy hayatına dönmek isteyen nadir de olsa birkaç kişinin fikrini beyan ettiği de yapılan görüşmeler arasındadır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, R. (2012). Türklerin İrani. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Alyılmaz, S. (2015). "Borçalı Karapapaklarının/Terekemelerinin Tarihine Dair". Yeni Türkiye Dergisi, (21)78, 179-182.
- Çiftçi, Ö. (2015). Karapapak Türklerinin Tarihi, Gelenek ve Görenekleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güneş, B. (2013). Borçalı (Gürcistan) Karapapak / Terekeme Ağzı. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kafkasyalı, A. (2012). "Karapapak Türkleri". A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED], 48, 269-304.
- Kemaloğlu, M. (2012). "Terekeme - Karapapak Türkleri Yerleşim Alanları". Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 1/3 2012, 55-81.

- Kırzioğlu, F. (1972). Karapapaklar-Borçalı-Kazak Uruğunun Kür-Araz Boylarındaki 1800 Yılına Bir Bakış. Erzurum: Türkocağı Şubesi Yayınları.
- Memmedli, Ş., Goca-Memmedova, G. (2009). “Gürcistandan Türk Göçleri”. Bizim Ahıska Dergisi, (15), 12-17.
- Tanrıverdi, M. (2009). Karapapakların Anadolu’ya Göçü (1877-1914). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tozlu, S. (2005). “Karapapaklar Hakkında Bazı Notlar-1”. Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 7, 86-96.
- Yapıcı Kaderli, Z. (2008). Bulgaristan Göçleri Bağlamında Türk Kadınlarının Göç Anlatıları. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, A. (2006). Tutak Tarihi. Ankara: MLE Organizasyon.
- Yılmaz, S. (2015). “Kafkasya Topuluklarından Karapapak/Terekeme Türkleri Kimdir?” Yeni Türkiye Dergisi, (21)78, 164-177.

Çalışmada görüşülen kaynak kişilerin listesi şöyledir:

Köy	İsim-Soyisim	Doğum Tarihi	
Mengeser köyü	İsmail Kara	1926	K1
Tezeren köyü	Mafil Karakuş	1927	K2
Mengeser köyü	Muhtar Ağacan	1930	K3
Tezeren köyü	Kıyas Kahraman	1937	K4
Dambat köyü	Servet Seyhan	1941	K5
Mengeser köyü	Zübeyit Koçeri	1943	K6
Tutak/İsaabat köyü	Yavuz Kılıç	1955	K7
Gülesor köyü	Mecit Taşdemir	1956	K8
Gülesor köyü	Şaban Akbaba	1958	K9
Kılıçgediği köyü	Süreyya Cengiz	1959	K10
Tezeren köyü	Mehmet Türk	1965	K11
Tezeren köyü	Yakup Sarı	1973	K12
Yekmal köyü	Erol Kılıç	1965	K13
Küpkıran köyü	Galip Tosun	1965	K14
Tezeren köyü	Gülali Kayış	1974	K15
Tezeren köyü	Mahiyet Sarı	1974	K16
Tezeren köyü	Yavuz Karakuş	1976	K17
Eleşkirt Remikan köyü	Kemal Şimşek	1976	K18

Tutak	Âdem Çelik	1977	K19
-------	------------	------	-----

DERLEME SIRASINDA ÇEKİLEN FOTOĞRAFLAR

